

KEMAH KİTABELERİ*

Hüseyin YURTTAŞ**
Hafis Nevzat YANIK**
Haldun ÖZKAN**
Zerrin KÖŞKLÜ**
Süleyman ÇİĞDEM**
Muhammet L. KINDİĞİLİ**

Özet:

Kemah ve köylerinde Arap harfleri ile yazılmış biri sur, on üçü cami, biri zaviye, ikisi kümbet, üçü çeşme, üçü ev ve yirmi dördü mezar üzerinde olmak üzere toplam 73 adet yazıt tespit edilmiştir. Bunlardan 35 tanesi inşa ve onarım kitabesi, 24 tanesi mezar kitabesi, 14 tanesi ise vakıf kaydı olarak karşımıza çıkmaktadır.

Bu çalışmanın kapsamı dikkate alındığında, yukarıda belirtilen kitabelerin tamamının buraya dâhil edilmesi mümkün olmamıştır. Kemah ve köylerindeki kitabeler bahsedilen bu zaruret sebebiyle kronoloji, hat ve içerik açısından her gruptan seçme örneklerle tanıtılmış ve değerlendirilmiştir.

Anahtar kelimeler: Kemah, kitabe, Arap harfleri, Bursa.

Kemah Inscriptions

Abstract:

73 inscriptions written in Arabic letters were determined in Kemah and its villages. One of these inscriptions is on city wall, thirteen of these are on mosque, one of them is on zawiya, two of them are on tomb, three of them are on fountain, three of

* Bu yazı, Türk Dil Kurumu ve Bursa Büyükşehir Belediye Başkanlığının iş birliğiyle gerçekleştirilen Arap Harfli Yazıtlar ve Bursa Mezar Taşları Çalıştayı'nda sunulan bildirinin gözden geçirilmiş ve genişletilmiş biçimidir.
** Prof. Dr., Atatürk Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Sanat Tarihi Bölümü, hyurttas@atauni.edu.tr.
** Prof. Dr., Atatürk Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Arap Dili ve Edebiyatı Bölümü, nevhafiz@atauni.edu.tr.
** Prof. Dr., Atatürk Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Sanat Tarihi Bölümü, hozkan@atauni.edu.tr.
** Yrd. Doç. Dr., Atatürk Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Sanat Tarihi Bölümü, zkosklu@atauni.edu.tr.
** Prof. Dr., Atatürk Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Tarih Bölümü, scigdem@atauni.edu.tr.
** Araş. Gör., Atatürk Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Sanat Tarihi Bölümü, muhammet.kindigili@atauni.edu.tr.

them are on houses and twenty four of them are on tombstones/headstones. Thirty five of these inscriptions give information on building and restoration, twenty four of them are about tombstone information, and fourteen of them are the records of foundations.

As the study is a part of the workshop, it is impossible to include all the inscriptions mentioned above into the study by considering time and the scope of the workshop. Thus inscriptions were grouped in terms of their chronology, calligraphy, and content. So elected examples from each group are introduced and evaluated below.

Keywords: *Kemah, inscriptions, Arabic letters, Bursa.*

Kemah ve köylerinde Arap harfleri ile yazılmış biri sur, on üçü cami, biri zaviye, ikisi kümbet, üçü çeşme, üçü ev ve yirmi dördü mezar üzerinde bulunan toplam 73 adet yazıt tespit edilmiştir. Bunlardan 35 tanesi inşa ve onarım kitabesi, 24 tanesi mezar kitabesi, 14 tanesi ise vakıf kaydı olarak karşımıza çıkmaktadır.

Tespit edilen 35 inşa ve onarım kitabesinden biri Yavuz Burcu'nda, biri Aşağı Gedik Mahallesi Camisi'nde, beşi Gülabi Bey Camisi'nde, biri Soğukpınar Mahallesi Camisi'nde, biri Behramşah Türbesi (Zaviyesi)'nde, beşi Melik Gazi Kümbeti'nde, biri Togay Hatun Kümbeti'nde, biri Hacı Mehmet Behçet Bey Çeşmesi'nde, biri Hasan Alâ'uddin Bey Çeşmesi'nde, dördü Ali Çambeli Evi'nde, biri Edip Mengüç Evi'nde, ikisi Hasan Kolak Evi'nde, biri Boğaziçi Köyü Camisi'nde, biri Eskibağlar Köyü Camisi'nde, biri Koçkar Köyü Camisi'nde, biri Muratboynu Köyü Camisi'nde, biri Tan Köyü Camisi'nde, biri Taşbulak Köyü Camisi'nde, biri Bozoğlak Köyü Camisi'nde, biri Seringöze Köyü Camisi'nde, biri Özdamar Köyü Camisi'nde, biri Yücebelen Köyü Camisi'nde ve biri de Yücebelen Köyü Çeşmesi'nde olmak üzere toplam 23 farklı yapı üzerinde yer almaktadır.

Mezar kitabesi olarak tespit edilen 24 kitabeden biri Ali Baba Türbesi'nde, biri Karşıbağlar Mahallesi Mezarlığı'nda, biri Kelem (Kerem-Kalem) Yakup Mezarlığı'nda, yedisi Gazi Mezarlığı'nda ve on dördü Sağıroğulları Aile Mezarlığı'nda olmak üzere 5 farklı mezarlıkta bulunmaktadır.

Vakıf kaydı niteliğinde olan ve camilerdeki şamdanlar üzerine kazınarak yazılan 14 kitabeden ikisi Gülabi Bey Camisi'nde, ikisi Mektepönü Mahallesi Camisi'nde, ikisi Boğaziçi Köyü Camisi'nde, ikisi Koçkar Köyü Camisi'nde, dördü Muratboynu Köyü Camisi'nde ve ikisi de Taşbulak Köyü Camisi'nde olmak üzere toplam 6 farklı camide görülmektedir.

Yukarıda belirtilen yazıtlardan Arap Harfli Yazıtlar ve Bursa Mezar Taşları Çalışma Toplantısı kapsamında her gruptan örnekler seçilerek incelenmiş ve değerlendirilmiştir.

Melik Gazi Kümbeti

Kümbet, Çarşı Mahallesi'nde Melik Gazi mevkinde, Kemah'ın Erzin-can yönünden girişinde Karasu kenarında bulunmaktadır. Kümbet, cenazelik ve gövde bölümlerinden meydana gelmektedir. Cenazelik katı, içten ve dıştan sekizgen planlı, gövde ise dıştan sekizgen, içten yuvarlak planlı olarak inşa edilmiştir.

Kümbet üzerinde altı adet yazıt bulunmaktadır.¹ Birinci yazıt, giriş kapısının üzerinde tuğlaların kesilmesiyle kabartma olarak Kûfi hatla yazılmıştır. Ayet kitabesi olduğu anlaşılan metinde “Al-i İmran” Suresinin 185. Ayet’inde geçen *كُلُّ نَفْسٍ ذَائِقَةُ الْمَوْتِ* “*Küllü nefsin zâikatü'l mevt*” (Her canlı ölümü tadacaktır.) ibaresi yazılıdır.

Yapı üzerindeki ikinci kitabe, dış cephede kuzeydoğu köşenin üst bölümünde dikdörtgen bir kartuş içerisinde yer alır. Bu kitabe de tuğlaların kesilmesiyle kabartma olarak Kûfi hatla yazılmıştır. Sanatçı kitabesi olduğu anlaşılan metinde *عمل عمر بن ابراهيم الطبري* “*Ömer bin İbrahim el-Taberî*” (İbrahim’in oğlu Ömer el Taberî’nin eseri) ibaresi okunmaktadır. Ancak kitabenin eksiksiz olarak bu şekilde okunuşunu R. H. Ünal ve A. Kemali’den öğrenmekteyiz.² Kitabede inceleme tarihi itibarıyla sadece “bin İbrahim” ibaresi okunabilmektedir. H. Önkal da eseri incelerken sadece bu iki kelimenin net olarak okunabildiğini belirtmektedir.³

Kümbet üzerindeki üçüncü kitabe, dış cephede kuzey köşenin üst bölümünde dikdörtgen bir kartuş içerisinde bulunmaktadır. Bu kitabe tuğlaların kesilmesiyle kabartma olarak Nesih hatla yazılmıştır. Bani kitabesi olması muhtemel kitabe, kaynaklarda *... بعمار (ع) ... شيخ المشايخ سهم الدين (والدولة)* “...Bi-imaret-i ... Şeyhu'l-Meşayih Sehmü'd-din (ve'l-devleh) şeklinde dir.⁴ Kitabe, A. Kemali tarafından *معمار ابن مای سجع المشايخ سهم الدين سوره* şeklinde okunmuştur.⁵ Kitabe, yaptığımız incelemede ise *mi'mar-ı in bünyâd şeyhü'l meşâyiğ Sehmüddîn ...* şeklinde okunmuştur.

Kümbetin gövde kısmında içeride güneybatı ve güneydoğu yönlerde sivri kemerli çerçeveler içerisine alınmış iki kitabe daha bulunmaktadır. Bunlardan Farsça olan güneybatıdaki kitabede Mengücek Gazi'nin adı geçmektedir. Kitabe metni ve Türkçe karşılığı şu şekildedir:

1 Kitabelerin aşağıda verilecek olan yeniden yazılımları R. H. Ünal, H. Önkal ve A. K. Aksüt'den alınmıştır: Ünal, 151-161; Önkal, 51; Aksüt, 276-277.

2 Ünal, 151-178; Aksüt, 276.

3 Önkal, 51; Gündoğdu-vd., 77.

4 Bu okunuş, H. Önkal'a göredir. Önkal, 51.

5 Aksüt, 276.

العالم العادل
جهان بناه جهان كير
ستاننده ارزن الروم و
ارز حان وكاخ و ولايات
ديار بكر (وقلاعها) وسوزنره جكر كافران
شمشير زن شيربيشه بادشاهي
ونكر نده الهى منكوجك غازى

“Âlim, âdil, dünyayı koruyan cihangir, Erzurum, Erzincan, Kemah ve Diyarbakır vilayetleri ile kalelerini fetheden, kâfirlerin ciğerini yakan, eli kılıç tutan, himayekâr, olan padişahın öncü arslanı, ilâhi nazarla mahfuz olan Mengücek Gazi, Allah ruhuna ebedî bir istirahat, sükûn ve karar versin ve kalbini büyük mağfireti ile nurlara garketsin ve onu cennetinde iskân etsin.”⁶

Ali Kemali bu kitabenin devamını şu şekilde okumuştur⁷:

روح الله و روحه و نور الله قبره تغمده الله
بغفران العظم واسكنه فى جنات نعيم

Bu kitabelerden Arapça olan güneydoğudaki kitabede ise yine Mengücek Gazi'nin adı geçmektedir. Kitabe metni ve Türkçe karşılığı şu şekildedir:

الملك
العالم العادل المؤيد
المنصور المظفر ناصر الدنيا
والدين ظهير الاسلام والمسلمين
فغخر ال سلجوق ومنكوجك
ابو الغتج سلجو قشاه بن بهرامشاه
بن داود بن اسحق وهو
كان اخ منكوجك تغمده
الله رحمة والغفران
واسكنه فى روضة الجنة

“Melik, âlim, âdil, teyid olunmuş, mansûr, muzaffer, din ve dünyanın yardımcıları, islam ve Müslümanların koruyucusu, Selçukoğulları ve mengücek-
lilerin iftiharî, Ebu'l- Feth Selçukşah bin Behramşah bin Davut bin İshak.
O Mengücekliğin kardeşi idi. Allah ona rahmet ve mağfiret eylesin ve onu

6 Önkâl, 51.

7 Aksüt, 276-277.

cennet bahçesinde iskân etsin."⁸

H. Önkal, kümbet içerisindeki Arapça ve Farsça metinlerin ihtiyatla karşılanması gerektiği üzerinde durmaktadır.⁹ Bu kitabelerin içerikleri A. Kemali, H. Önkal ve R. H. Ünal tarafından farklı şekillerde okunmuştur. Bu farklılıkları kümbet içerisindeki kitabelerin sonraki dönemlerde boyanmaları esnasındaki uğradıkları değişikliklere bağlamak mümkündür. H. Önkal, kümbet üzerindeki kitabelerdeki tahribat ve ihtilaf sebebiyle Niksar, Pınarbaşı, Sivas, Meraga, Nahçıvan gibi merkezlerdeki kümbetlerle Melik Gazi Kümbetini mukayese ederek XII. yüzyıl sonları ile XIII. yüzyıl başlarının inşa tarihi olarak mümkün olabileceğini belirtmektedir.¹⁰ O. C. Tuncer ise yapıyı XIII. yüzyılın ilk çeyreğine tarihlenmektedir.¹¹

Togay Hatun Kümbeti (İmaret¹²)

Çarşı Mahallesinde Gülabi Bey Camisi'ne yaklaşık 100 m mesafede güneybatı yönde yer alır. Silindirik gövdenin alt katında cenazelik bölümü yer alır. R. H. Ünal yapıyı XII. yüzyıl sonu XIV. yüzyıl başlarına tarihlenmektedir.¹³ O. C. Tuncer, 25.05.1974 tarihinde yapıyı incelerken Kemah Turizm ve Tanıtma Derneğinin astırdığı bir levhadan bahsederek yapıyı yine İlhanlı dönemine ve XIV. yüzyılın birinci çeyreğine tarihlendirmektedir.¹⁴ H. Gündoğdu da O. C. Tuncer'in bu tarihlendirmesine katılmaktadır.¹⁵

Kümbetin kuzey yöndeki bezemeli girişinin atkı taşı üzerinde dikdörtgen çerçeve içerisinde iki satırlık nesih hatlı bir kitabeye yer verilmiştir. Kitabe metni şu şekildedir:

8 Önkal, 52.

9 Önkal, 52.

10 Önkal, 53.

11 Tuncer, 109

12 A. K. Aksüt, yapıdan imaret başlığı altında bahsetmektedir.

13 Ünal, 171.

14 Tuncer, 166-167.

15 Gündoğdu-vd., 87

*La ilahe İllallah Muhammedü 'r-rasûlullah
Hazihî imaretü 'l merhumeti Togay Hatun tâbe serâha¹⁶*

Bu kitabeden kümbetin Togay Hatun adındaki bir kadın için yaptırıldığı anlaşılmaktadır. Ancak Togay Hatun'un kimliği ve yaşadığı dönem hakkında kesin bilgilere sahip değiliz. A. Kemali, Togay Hatun'un İlhanlılardan olduğunu İbni Batuta'yı referans alarak şu ifadelerle açıklamaktadır:

"Tuğay (Tuğa) Hatun, Hudabende Mehmet'in eşlerinden biridir. Emir Çoban'ın oğlu Dimişk Hoca ile münasebeti hakkında İbni Batuta diyor ki:

"... Nihayet bir gün, pederinin eşi Dünya Hatun, Ebu Sait Bahadır Han'ın yanına gelerek:

-Eğer biz erkek olaydık, Emir Çoban'ı ve oğlunu buldukları mevkide bırakmazdık. Demesi üzerine Sultan, bu sözünden muradının ne olduğunu sordu. Emir Dimişk Hoca bin Çoban'ın arsız ve edepsizce hareketi, pederinin namus perdesini yırtmak derecesine vardı. Dün gece Tuğa hatun nezdinde geceledikten sonra, 'Bu gece onun -Dünya Hatun'un- yanına geleceğim.' diye bana haber gönderdi. Sen ihtiyat olarak emirlerini ve askerlerini toplasın. Adı geçen, geceleme için gizlice kaleye çıkınca, yakalattırısın. Babasının işini de Allah görür cevabını verdi.

Dimişk hoca, Ebu Sait Bahadır Han'a çok tahakküm ediyordu. İhtimal, Sultan, Dimişk Hoca'nın tahakkümünden kurtulmak için onu katletmeyi düşünmüş ve böyle bir şey uydurmuş.

Anadolu Selçukülerinin çöküşünden sonra İlhanîlerin Anadolu'nun büyük kısmına hâkim oldukları malum ise de, Sultan Mehmet Harbende'nin Kemah'a hangi tarihte geldiğine, yahut gelmemişse eşlerinden Tuğay Hatun'un Kemah'a ne maksatla gelmiş bulunduğuna, ne suretle ve ne kadar zaman orada yaşadığına dair bir kayda ulaşamadım."¹⁷

Yavuz Burcu Kitabesi

360.00 X 310.00 m ölçülerindeki İç Kale, dört yönden sur duvarıyla çevrelenmiştir. İç Kale'nin batı yöndeki surları, kuzey-güney istikametinde 350.00 m devam etmektedir. Batı surları, güneyde 190.00 m ve kuzeyde 160.00 m uzunlukta iki parçalı olarak inşa edilmiştir. Batı surunun iki parça olarak yapılmasının sebebi, batıdaki iki kale kapısından ikincisinin açıldığı noktada sur hattının ikiye ayrılmasıdır. İki sur hattı arasındaki mesafe yaklaşık

¹⁶ Gündoğdu vd., 86'da kitabenin ikinci satırının son bölümü "Toğay Hatun binti ..." olarak okumuştur.

¹⁷ Aksüt, 273-274.

12.00 m'dir. Batı surlarının güneydeki 190.00 m uzunluktaki bölümü günümüze kale yüzeyinde temel seviyesinde ulaşabilmiştir. Surun bu bölümünde günümüzde de varlığını koruyabilen tek mimari eser Yavuz Burcu olarak adlandırılan burçtur. Burcun bu adla anılmasının sebebi, kaynaklarda burcun üzerinde olduğu belirtilen bir kitabedir.¹⁸ Bu kitabe, günümüzde Pöhrenkbaşı Mahallesi'ndeki Ayşe Yoğurtçu'ya ait evin bahçe duvarında bulunmaktadır. Sülüs hatlı kitabe ve metni şu şekildedir:

*Fethu'l-Kemah bi'l-kahri fi ahd-i ya (?)/Fî zeman-i Sultan Selim Hân
sahibü'z-zeman
Fehete fe hâti fîn târihahu/Leküm se'adetü'd-dâreyn
Ve rusime hâze'l-bâbü fi zemanî's-Sultânî's-selâtini
El-'azâm ve'l-hâkân el-mu'azzam Sultan Süleymân Hân bin
Selim Hân-i âli Osman Halledallâhü mülkehü fi ğurreti (?)Muharrem
min şühûri ... tis'amie¹⁹*

Anlamı: Kemah, Sultan Selim Han zamanında fetedildi de tarihini biri iki cihan saadeti sizin olsun diye seslendi. Bu kapı Osmanoğullarından Sultan Selim Han oğlu sultanlar sultanı, ulu sultan, yüce hakan Sultan Süleyman – Allah onun saltanatını ebedi kılsın-zamanında yapıldı. Muharrem'in başı 7..

18 Aksüt, 274.

19 Kitabe metni Gündoğdu vd., 29'da şöyle geçmektedir:

.....Burc'ul Kemah ... fi zamâni
.....Sultan Selim Hân ...
"Leküm sa'adetü'd-dâreyn"
Ve rusime hâzâl-bâbe fi zamâni's-sultânî's-selâtini
el-'azam ve'l-hâkânî'l-mu'azzam Sultân Süleymân
Hân bin
Selim Hân Âl-i Osmân tâle mülkehu fi ğurreti
Muharrem min şühûri sene ... tis'amieh.

Kitabedeki “*Leküm sa’âdetü’ d-dâreyn*” ibaresiyle ebced hesabına göre tarih düşülmüştür. Buradan burcun 1515 M tarihinde Yavuz Sultan Selim döneminde yaptırıldığı anlaşılmaktadır. Kitabenin devamında ise Kanuni Sultan Süleyman döneminde bir kapının yapıldığı belirtilmektedir. Ancak tarih kısmındaki bozulma sebebi ile tam bir tarih okunamamaktadır. Bu “*tis’amieh*” ibaresi, dokuz yüz olarak başlayan Hicri yıllara işaret etmektedir. Kitabenin Kanuni Sultan Süleyman’ın saltanat yılları göz önüne alındığında 926-973 yılları arasına ait olması gerekmektedir.

Aşağı Gedik Mahallesi Camisi

Ahşap direkli ve ahşap tavanlı olarak inşa edilen cami, Kemah merkezinin yaklaşık 2 km güneydoğusunda, Aşağı Gedik Mahallesi’nde yer almaktadır. Camini giriş kapısının üzerinde yer alan kitabede 1248 H/1832 M tarihi yazmaktadır. Ancak Kemah Müftülüğü Cami İbadete Açılış Beratı’na göre cami, 1123 H /1711 M tarihinde ibadete açılmıştır.

Giriş kapısının üzerinde yer alan sülüs hatlı kitabe ve metni şu şekildedir:

*Sahibü’l Hayrat ve’l Hasenat Bâsinli
Zâde el- Hâc Hasan Ağa İbrâhim Sene 1248*

Gülabi Bey Camisi

Ahşap direkli ve ahşap tavanlı olarak derinlemesine beş sahnalı olarak inşa edilen cami, Çarşı Mahallesi’nde bulunmaktadır. Günümüzde cami üzerinde beş kitabe vardır. Bu kitabelerden ikisi caminin dışında, doğu cephenin güney ve kuzey ucunda, üçüncüsü harim girişinin sağında, dördüncüsü harim girişinin üzerinde ve beşincisi de mihrabın üzerinde yer almaktadır.

Doğu cephenin güney ucunda yer alan Arapça I. kitabe, Sülüs hatla iki satır hâlinde yazılmıştır. Kitabe şu şekildedir:

*Fî eyyâmi devleti Nûyan-i a'zam ibni's-sultan²⁰ Süleyman mekân
Şeyh Hasan Nûyân zîdet devletuhû Bağdâd Şâh ve Dilşâd Sultân zîdet
saltanatuhumâ. hâzihî imâratü'l mübâreketü rûsime*

*Nûyânzâde-i a'zam a'del el-Civânbaht hû Sürûr Beg esbata'llâhu
devletehû fî't-târîhi rebü'l-âhir sene semânin ve erbaine ve seb'amie
bi beldet-i Kemah (?)*

Anlamı: Sultan Süleyman makamında bulunan Büyük Nuyan devleti döneminde Şeyh Hasan Nuyan -devleti büyüün- Bağdat Şah ve Dilşad Sultan -saltanatları artsın-. Bu mübarek imaret büyük, adaletli Nûyânzâde Civanbaht Sürur Bey döneminde -Allah onun devletini devam ettirsin- 748 yılının rebü'l-âhirinde Kemah'ta (?) yapıldı.

Kitabeden caminin 1347 M yılında Civanbaht Sürur Bey tarafından yaptırıldığı anlaşılmaktadır. A. K. Aksüt ve T. E. Şahin, kitabenin tarihini 870 H/1465 M olarak okumuşlar ve kitabenin inşa kitabesi olmadığını camiye ait olmadığını ve nereden getirildiğinin bilinmediğini de ifade etmektedir.²¹ Tarih kısmı tarafımızdan 748 olarak okunmuştur. Bununla birlikte kitabenin camiye ait olup olmadığı konusu şüphelidir. T. E. Şahin, kitabede adı geçen Şeyh Hasan adlı kişinin Celayirlilerden İlhanlılar'ın son Moğol kumandanı olduğunu ve Ebu Said tarafından Kemah'ta göz hapsinde tutulduğunu belirtir. Yazar, aynı zamanda Şeyh Hasan'ın ilk karısının, sonradan Ebu Said ile evlenecek olan Bağdat Hatun adlı bir kadının olduğunu, ikinci karısının ise Bağdat Hatun'un yeğeni olan Dilşad Sultan adlı bir kişinin olduğunu ifade etmiştir. Şahin, bu bilgilerden sonra kitabede adı geçen Süleyman adlı kişinin de Şeyh Hasan Bağdat'tayken onun adına Kemah'ın idarecisi olabileceğini kaydetmektedir.²²

Doğu cephenin kuzey ucunda yer alan II. kitabe, günümüzde iki parça hâlinde olup okunamayacak durumdadır. Sülüs hatlı kitabe üzerinde “*el-mecd Kemahi*”, “*ehaddü'l 'ummal*”, “*vehüve'l-ummal*”, “*mîr*”, “*fe 'aleyhi Lâne-tullahi ellezi*” ve “*bi Hakkı*”, “*zaleme*” ibareleri okunabilmektedir.

²⁰ *es-sultan* ibaresi Gündoğdu vd., 158'de yer almamaktadır.

²¹ Şahin, 473; Aksüt, 276.

²² Şahin, 473-474.

Harim girişinin sağındaki III. kitabe, Sülüs hatla Arapça olarak dört satır hâlinde yazılmıştır. Kitabenin metni şu şekildedir:

*Hâzâ zikrû mâ veda'a ve refe'a el-Emîr Gülâbî Bîk medde (?) sığate
zillihî ve refe'ahû*

Hüve'l-müsemma ... min zikri (?) ve min ehli beledi

Zekerû (üzükürû) hâzâ vadaa ve rafaa el-emir Külâbî Bey...

*Lemmâ hüve bi-müsemmâ... beldeti Kemâh ve seb'atü derâhim min
ra'sin*

Küllü vahidin min erâmineti... el-beldeti'l-mezkûra...ummâl...

*Fealeyhi la'netu'llahi ve'l-melâiketi ve'n-nâsi ecmâine...sene...tis'îne ve
semânimie²³*

23 Şahin, 475'te caminin inşa tarihi, "esas kitabe" olarak adlandırılan bu yazıta dayandırılarak 870 H/1465 M yılı olarak gösterilmekte ve banisinin de Akoyunlular'ın Kemah idarecisi olarak belirtilen Gülâbî Bey olduğunu kaydedilmektedir. Aynı yazar kitabeyi şu şekilde okumuştur:

*"Kadzalammu sigare feta lamma hüvel mensüü şebihî min tefgea zü merasile belde-i Kemah
sebalî minhül fe aleyhi Lanetullahi vel melaniketivernasi. Acmeia harrererina aleyhi senatin
sebîne ve semane mie"*

Gündoğdu vd., 159'da ise aynı kitabenin tarihinin 890 H/1485 (?) M olduğu, cami ile ilgili olmadığı ve içeriğinin Gülâbî Bey'in Kemah ve çevresinde yaptığı idari düzenlemeler hakkında olduğu ifade edilmiştir. Kitabeye bu kaynakta şu şekilde okumuştur:

Anlamı: Bu Emir Gülabi Beyin -Allah onun egemeliğini uzatsın (?) ve onu yüceltsin- koyduğu ve kaldırdığı kuralların zikridir. Kemah beldesinin ehlerinden ...adı geçen beldenin Ermeni ahalisinin her bir kişi için yöneticilerin aldığı yedi dirhem ... (kim bu miktardan fazlasını alırsa (?)) Allah'ın, meleklerin ve bütün insanların laneti üzerine olsun. 870'de (1465-1466) yazıldı.

Harim girişinin üzerindeki IV. kitabe, Talik hatla Osmanlıca olarak on iki satır hâlinde Tâlik hatlı olarak yazılmıştır. Kitabenin metnini ve Türkçe karşılığı şu şekildedir:

Maşâallâh

*Resid oldi hutame câmi-i dîl-cûy-i bî-hemta
Te'âlev yâ 'ibâda'l-lâh sallû fihî ferhânâ
Şehinşâh-ı Filatonfer cihanperver²⁴ bülend ahter
O mahmudü'l fi'âlin sayesinde oldi bu ihyâ
Demâdem kudsîyânın gıptakâvi bir eserdir bu
Yapıldı gûyiyâ şehri Kemah'a Mescidü'l-Aksa
Zehî mimar imiş kim sernigûn itmiş Sinmar'ı²⁵
Şerm sâr eylemiş Behzâd'i bu resmi eyleyüb inşâ*

Zekerü (üzküürü) hâzâ vadaa ve rafaa el-emir Külâbî Bey...

Lemmâ hüve bi-müsemâmâ... beldeti Kemâh ve seb'atü derâhim min ra'sin

Küllü vahidin min erâmineti... el-beldeti'l-mezkûra...ummâl...

Fealeyhi la'netu'llahi ve'l-melâiketi ve'n-nâsi ecmâine...sene...tis'ine ve semânimie

24 P harfinin üç noktasından birinin, kitabe boyanırken boya altında kaldığı ya da kırıldığı kanaatindeyiz.

25 Havernak Sarayı'nı inşa eden mimarın adı.

*Kadîmi bendesi Hikmed didi bir mü'cemîn târîh
Buni bünyâd iden cânâ kim ol Hacı Bilâl Ağa
1253²⁶*

Bu kitabeden caminin 1837 M yılında Hacı Bilal adlı bir kişi tarafından onartıldığı anlaşılmaktadır.

Mihrabın üzerindeki V. kitabede, “*Ya Fettah*” lafzı müsemma tarzında Sülüs hatla yazılmıştır. Yazının üst bölümünde “*Allah*” lafzı, altında ise “*1171*” tarihi yer almaktadır.

Bu yazıttaki tarih ibaresinden, kitabenin 1757/1758 M yılında yazıldığı anlaşılmaktadır. Bu noktadan hareketle 1837 yılında Hacı Bilal tarafından yaptırılan onarımda mihraba dokunulmadığı veya bu yazıtın korunduğu kanatine varmak mümkündür.

Caminin kible duvarında, yarım yuvarlak planda mihrap nişi bulunmaktadır. Mihrabın iki yanındaki bakır şamdanlardan her ikisinin de üzerinde kimin tarafından vakfedildiklerini belirten Nesih hatlı yazıtlar vardır. 17 Temmuz 1893 M tarihli soldaki şamdan üzerindeki kitabe metni şu şekildedir:

*Sahibü'l Hayrat ve'l Hasenat
Acemzâde el-Hac
Mahmud Ağanın
Vakfı şamdanıdır.
Sene 1311*

26 Kitabe metni, Gündoğdu vd., 160'ta şu şekilde verilmiştir:

Maşâallâh

*Resid oldu hakka bir câmi-i dil-ciyy-i bî-hemta
Te'âlû yâ 'ibâdu'l-lâh sallû fihî Ferehânâ
Şehinşâh-ı Kalaton (?) Jercâyezver bülend ehter
O mahmud'l-fü'âlin sayesinde oldu ihyâ
Demâdem kudsiyânın şıptağâveri bir eserdir bu
Yapıldı güyâ şehr-i Kemah'a Mescidi'l-Aksa
Zehî mimar imiş kimesne gün itmiş senemâri
Şerr mesârr eylemiş behzâdi bu resmi eyleyüb inşâ
Kadîmi bendesi Hikmed didi bir mü'cemîn tarih
Bunu bünyâd iden cânâ kim ol Hacı Bilâl Ağa
1253*

Mim

3

1989 M tarihli sağdaki şamdan üzerindeki kitabe metni ise şu şekildedir:

*Acemzâde Hacı Mustafa Ağanın
Haramı Nesliha (?) Hanımın
Şamdanıdır.
Sene 1410*

Kemah Kalesi Kazı ekibi tarafından Soğukpınar Camisi'nin mihrabının sağında asılı iken caminin terkedilmiş olması sebebiyle yerinden alınarak getirilen bir levha, vaaz kürsüsünün arkasına asılmıştır. Amentü'nün yazılı olduğu bu levha, 1296 H/1879 M tarihlidir.

Hacı Mehmet Behçet Bey Çeşmesi

Çeşme, Çarşı Mahallesi'nde Gülabi Bey Camisi'nin kuzeydoğusunda yer alır. Dikdörtgen planda inşa edilen çeşme, tek lülelidir. Çeşme üzerinde 1297 H/1880 M yılında Hacı Mehmet Behçet Bey tarafından yaptırıldığını belirten Sülüs hatlı, üç satırlık bir kitabe yer alır. Kitabe metni şu şekildedir:

*Sahibü'l Hayrat ve'l Hasenat Kemah Eşraf
Hanedanından Sağırzâde merhum ve mağfur
El-Hac Mehmed Behçed Beyin Ruhuna Fatiha Sene 129/1880*

Hasan Alâ'uddin Bey Çeşmesi

Çeşme, Kemah Kalesi'nin batı girişinin olduğu rampanın başlangıcında yer alır. Dikdörtgen planda inşa edilen çeşme, tek lülelidir. Çeşmenin üzerinde 1292 H/1875 M yılında Sağırzâde Hasan Alâ'uddin Bey tarafından yapı-

rıldığını belirten nesih hatlı, dört satırlık bir kitabe yer alır. Kitabe metni şu şekildedir:

*Maşallah
Sahibü'l Hayrat ve'l Hasenat
Hasan Alâ'uddin²⁷ Bey Sağırzâde
Sene 1292/1875*

Mektepönü Mahallesi Camii

Kemah merkezinin doğusundaki mahallelerden birisi olan Mektepönü Mahallesi'nde yer alan caminin üzerinde inşa tarihini veren herhangi bir yazıt mevcut değildir. Ahşap direkli, ahşap tavanlı olarak inşa edilmiş ve fevkani bir yapı olan caminin mihrabının iki yanında Nesih hatlı bakır şamdanlar yer alır. Mahalle sakinlerinden Ebubekir Arslan, 1909 ve 1910 tarihli bu şamdanların 1995 yılında Soğukpınar Camisi'nden getirildiğini ifade etmiştir. Şamdanlardan mihrabın sağındakinin üzerinde beş satır hâlinde şu ifadeler yer alır:

*Sahibü'l Hayrat ve'l Hasenat
Hacı Kulak zâde Hafız
İbrahim Zevcesi Zehra Hanımın
Şamdanıdır Sene 1328
Amel-i Pehlül (?)*

Mihrabın solundaki şamdanın üzerinde ise beş satır hâlinde şu ibareler yazılıdır:

²⁷ Gündoğdu vd., 176'da bu isim İmadüddin olarak okunmuştur.

Sahibü'l Hayrat ve'l Hasenat Kemahlı

Kulak zâde Hafız İbrahim

Efendinin Şamdanıdır

Sene 1327 amel-i

Pehlül (?)

Boğaziçi Köyü Camisi

Cami, köyün güneyinde yer almaktadır. Ahşap direkli, ahşap tavanlı olarak inşa edilmiş yapı, harim girişinin üzerindeki kitabeğe göre 1321 H./1903 M yılında Hacı Ali adında biri tarafından inşa edilmiştir. Dikdörtgen bir alanda yedi kartuşta Tâlik hat ile yazılan kitabe şu şekildedir:

*Bi Hamdillah Tamam Oldi Bu Cami' Ravza-i Cennât/Gibi Mü'minlere Virir
Salavadda Niçe Lezzât*

*İlahi Bânisini Mağfîret Kıl Fzlı Cudunla/Rızan İçün DâhiHer Kim Çalışdı
Cami'e Bizzat*

*Ola Tarih Gibi Ya Rabb Bular Cûdun (Ğarîki)/Bekir Sıdkîya Merhamedden
'Atâ it kıt'ai zerrat*

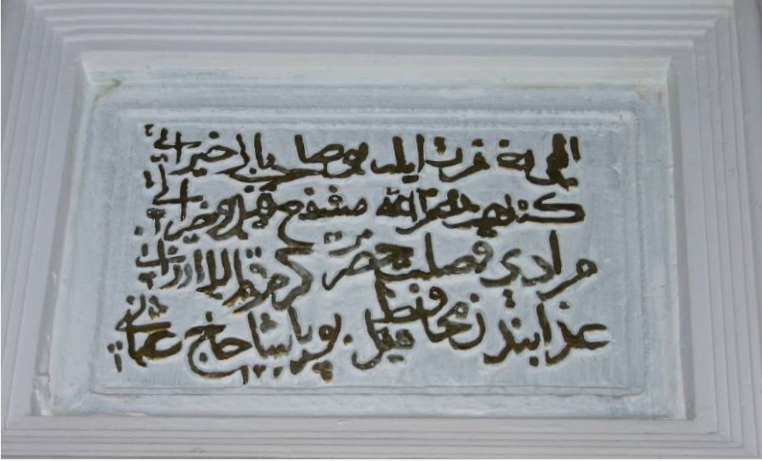
Fi 7 Sahibü'l Hayrat El Hac Ali Kopik Zâde Kemahi Sene S 1321

Mihrabın her iki yanında bakır şamdanlar yer almaktadır. Sülüs hatlı şamdanların üzerinde beş satır hâlinde “Kemah kazasında Vaslı karyesinde-el-Hac Ali Efendi- Cami-i Şerîfine-Vakfıdır-1321” ibaresi yazılmıştır.

Muratboynu Köyü Camii

Cami, köy meydanında yer almaktadır. Yapı, ahşap direkli, ahşap tavanlı olarak inşa edilmiştir. Son cemaat yeri girişi üzerinde mermer levhaya Latin harfleriyle “Muratboynu Köyü Camii 1202” ibaresi yazılmıştır. Hangi kaynaktan alındığı bilinmeyen bu kitabeğe göre cami, 1788 M yılında yaptırılmış

olmalıdır. Caminin giriş kapısı üzerinde, dört satır hâlinde çok bozuk sülüs hatlı bir kitabe daha bulunmaktadır. Kitabenin metni şu şekildedir:

*“İlahi mağfiret Eyle Bu Sahibü’l Hayratı
Günahum mağfiret et müşfiğ kıl ve Hayratı
Muradı ve sahibi Hazret-i Kerem ...
Azabından Muhafaz Kıl Bu Paşa Hacı Osmanı ...*

Ayrıca son cemaat yerinde tavandaki yazıttan caminin 1876 yılında ve yakın tarihlerde onarıldığı anlaşılmaktadır.

Geçmişte cami içerisinde olduğu bilinen dört adet şamdan ile camiye ait Kur’an ve fıkıh konulu kitaplar, hangi tarihte çıktığı bilinmeyen bir yangında zarar görmüşler ve bu hâllerıyla cami dışında muhafaza altına alınmışlardır. 0,90 m yüksekliğindeki Sülüs hatlı bu bakır şamdanların üzerinde yazılar yer alır. 1 nolu şamdanda “*Erzincani Rotatlı (?) El-Hac İzzet Paşa Hazretlerinin Urfat Kariyesi Cami-i Şerifin vakfı.1272*”, 2 nolu şamdanın üzerinde “*Sahibul Hayrat vel Hasenat Sahib Osman Paşa Hazretleri*”, 3 nolu şamdanın üzerinde “*Sahibul Hayrat vel Hasenat Sahib Muhammed Bey*” ve 4 nolu şamdanın üzerinde “*Erzincani Duvaklu (?) El Hac İzzet Paşa Hazretlerinin Urfat Kariyesi Cami-i Şerifinin Vakfidır.1272*” yazılıdır.²⁸

Karşıbağlar Mahallesi Mezarlığı

Mezarlık, Karşıbağ Mahallesinin güneydoğusunda bir tepelik üzerinde yer almaktadır.

Karşıbağlar Mahallesi Mezarlığı, doğu-batı istikametinde dikdörtgen bir alanda kurulmuş olup içerisindeki basit toprak mezarlar, özelliksiz ve süsle-

28 Köy muhtarı Mehmet Tokdemir Hacı İzzet Paşa'nın Mısır'da valilik yapmış biri olduğunu ve torunlarının hâlen köyde yaşadığını belirtmiştir.

mesizdir. Yalnızca mezarlığın doğusunda bulunan dört mezar kalıntısı süslemeleriyle dikkat çekmektedir. Bu mezarlardan birisinde ise kitabe mevcuttur. Diğer üç mezarda olduğu gibi bu mezar da baş taşı dikdörtgen planlı, başlık tipi ise sarıklı mezar taşları içerisinde yer almaktadır. Baş taşının iç yüzündeki Tâlik hatlı kitabe, oldukça tahrip olmuş ve tarih kısmı kırılmıştır. Yedi satır olduğu anlaşılan kitabenin metni şu şekildedir:

Hüve'l-Bâkî
Cihân ender harâb ender harâbest
Turâb ender turâb ender turâbest
Gelüb kabrimi ziyaret ide ihvân
İde bir Fâtihâ üç İhlâs ihsân
el-merhum el-mağfûr Muhammed....

Sağıröğullar Aile Mezarlığı (Beyler Mezarlığı)

Melik Gazi Kümbeti'nin yaklaşık 200.00 m kuzeyinde yer alan mezarlıkta kırık beş adet mezar bulunmaktadır.

Âmine Hanım Mezarı: 1254 H/1838 M tarihli mezar Âmine Hanım adındaki kadına aittir. Mezar, tip olarak basamaklı sandık mezarlardandır

Mezarın Sülüs hatlı kitabe metni şu şekildedir:

Hüve'l Hallâku'l-Bâkî ved-dünya fâni
Küllü men aleyhâ fâni
Mağfîret darda mıdır lütf bu
Geh ângeh fermûde lâ tekmatû
Merhûmun ve mağfûrun lehâ el-hâc
Mahmud Beğın halilesi
Âmine Hanım rûhiçün
El-fâtiha
Sene 1254

Anonim Mezar: XIX. yüzyıla tarihlendirilen mezarın kime ait olduğu baş taşının iç yüzündeki kitabede belirtilmemiştir. Ancak mezarın fes tipi başlıktan hareketle bir erkeğe ait olduğu anlaşılmaktadır. Mezar, tip olarak basamaklı sandık mezarlardandır.

Mezarın Tâlik hatlı kitabe metni şu şekildedir:

Hüve'l-Bâkî
Dîde-î insâf ile bakılsa gâyet bellüdü
İtmediği âlemin bir kimse hakkında vefâ
Bak Kemah'ın hanedanından bu mîr-i muhterem
Meclis-i 'ukbâya itdi hanedanını fedâ
İrci'î emrin işitdi gitdi sağırzâde hayf

*Mefhar-i cinsti²⁹ müderris zâir-i beyt-i Hüda
Cennet-i a'lâda virsun Hak Teâlâ kâmunu
Bağ-ı Firdevs-i Muallâda süre dâim safâ
Ruh-i merhum eyledikçe kasr-ı 'adn içre huzûr
Sabırla me'cûr îde bâkilerini Kibriyâ
Gittî şehr-i rûzede yâz hayr(i)yâ târihini³⁰*

Seyyid Sağırzâde Abdülbaki Bey Mezarı: 1247 H/1831 M tarihli mezar, tip olarak basamaklı sandık mezarlardandır. Mezarın Sülüse yakın Nesih hatlı kitabe metni şu şekildedir:

*Hüve'l Hallâku'l-Bâkî
Civan gibi³¹ ah ider (ahıdır³²) bu bir 'âlicenâbın el-emân
Hâk ile yeksân îdübdür ânı bu devr-i zamân
Nâm-ı vâlay-ı Seyyid Sağırzâde Abdülbaki Beğ
Dâr-ı dünyadan göçüb dutdu bekâ mülkün³³ mekân
Fahr-i 'âlem hürmetine Ruh-ı Pâkin³⁴ eyle şâd
Meskenin kıl³⁵ Yâ ilâhî gülşen-i bağ-ı cinân³⁶ bağ-ı gülşen canân
Sene 1247
Receb
9*

Mir Alaaddin Mezarı: 1304 H/1886 M tarihli mezar, tip olarak basamaklı sandık mezarlardandır. Mezarın Sülüse yakın Nesih hatlı kitabe metni şu şekildedir:

*Hüve
Hânedân eşrefinden³⁷ şehr-i Kemâh'ın vâh bu zât
Söndü şem'-i ömr-i nâgâh kıldılar âh u figân³⁸
Mîr Salihzadedir şöreti 'âlî kadr
Böyle bir tab'-ı sehâvet misli yok hem mün'imân
Habbezâ câmi-i şerifler çeşmeler inşa idüb
Oldı özge himmeti bu rahda cârî hoş hemân
Dâima arzu iderdi rûz(u) şebb Haktan hemin*

29 Gündoğdu vd., 115'te bu ibare *can* olarak okunmuştur.

30 Gündoğdu vd., 115'te son satır okunmamıştır.

31 Bu ibare, Gündoğdu vd., 118'de *Çün âna* olarak okunmuştur.

32 Bu ibare, Gündoğdu vd., 118'de *heydir* olarak okunmuştur.

33 Bu ibare, Gündoğdu vd., 118'de *meleğin* olarak okunmuştur.

34 Bu ibare, Gündoğdu vd., 118'de *Yakîn* olarak okunmuştur.

35 Bu ibare, Gündoğdu vd., 118'de *Kıl miskin* olarak okunmuştur.

36 Bu ibare, Gündoğdu vd., 118'de *bağ-ı gülşen canân* olarak okunmuştur.

37 Bu ibare, Gündoğdu vd., 140'da *eşrafından* olarak okunmuştur.

38 Bu ibare, Gündoğdu vd., 140'da *fenân* olarak okunmuştur.

*Olmadı bir evlâd-ı encam³⁹ oldi kendi nâ tavân
Sinni yetmiş beş iken irdi nidâ-i irci'î
Râh-ı Hakka yüz tutub eyledi teslim-i can
Eşki⁴⁰ çeşmi durmayub kan ağladı ensâbı⁴¹ hebb
Hasretâ vâ firkatâ şimdengerü⁴² ve gözden nihân
Kendi rahmetle mübeşşer bi-lütf kerdkâr
Şâfi'îdir şübhesiz Hazret-i Fahr-i cihân
Söz dilden geldi bir târîh-i cevher söyledim
İşte Mîr Alaaddin atdı Ya Hayy adne cân
Fî 15 Rebî'u'l-Âhir sene 1304*

Edip Mengüç Evi

Pöhrenkbaşı Mahallesi'nde, mahalle mezarlığının bulunduğu tepenin kuzey eteğinde yer almaktadır. Evin batı cephesindeki girişin hemen üzerinde 1310 H/ 1892 M tarihinin geçtiği üç satırlık bir kitabe bulunmaktadır. Sülüs hatlı kitabe metni şu şekildedir:

*Ve (Mâşâe) kâne vema lem yeşe'
Lem yekün Ya Hâfız
Sene 1315*

Bu kitabeden hareketle anlaşılmaktadır ki ev, 1892 tarihinde inşa ettirilmişdir.

39 Bu ibare, Gündoğdu vd., 140'da *insicâm* olarak okunmuştur.

40 Bu ibare, Gündoğdu vd., 140'da *Eşekk* olarak okunmuştur.

41 Bu ibare, Gündoğdu vd., 140'da *insâbı* olarak okunmuştur.

42 Bu ibare, Gündoğdu vd., 140'da *şemdenker* olarak okunmuştur.

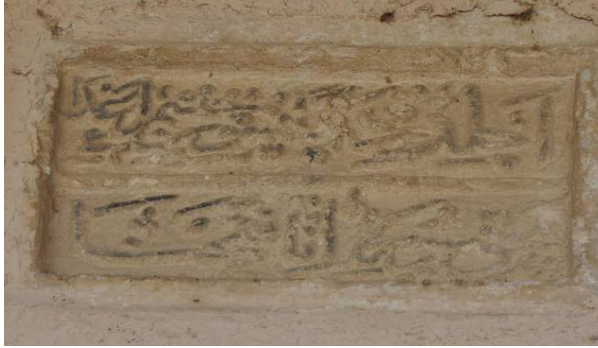
Hasan Kolak Evi

Pöhrenkbaşı Mahallesi Ada 276, Parsel 7’de yer alır. Hasan Kolak Evi, orijinalinde iki katlıdır. Üst kat 1921 Koçgiri İsyanı’nda yakılarak yıkılmıştır. Yakın tarihlerde üst kat günümüz mimari anlayışında yenilenmiştir.⁴³ Dolayısıyla üst kat geleneksel Kemah sivil mimari özellikleri göstermemektedir.

Evin kuzey cephesinde iki adet yazıt bulunmaktadır. Bu cephedeki iki pencerenin arasında 1302 H/ 1884-85 M tarihinin geçtiği kitabede üstte yuvarlak bir form meydana getirecek şekilde istiflenmiş “*Maşallah-ü kâne*” (Allah ne dilerse o olur.) ibaresi yazılmıştır. Bu ibarenin altında 1303 H/1886 M tarihi yazılmıştır. Yazıtın yazıldığı alan kare şeklinde olup köşelerde istiridye kabuğu şeklindeki motiflerle dolgulanmıştır. Bu motiflerden sağdakinin altında “*Ya Hâfiz*”, soldakinin altında ise “*Ya Allah*” yazılmıştır.

Kuzey cephedeki ikinci yazıt, girişin üzerindeki dikdörtgen pencere üzerinde yer alır. İki satırlık sülüs hatlı kitabenin metni şu şekildedir:

*Açıldıkça değmesin çeşm-i a'da
Bî Hakkı surr-ı sureti innâ fetehnâ*

Kuzey cephede iki pencerenin arasında 1302 H./ 1884-85 M tarihinin geçtiği kitabeden anlaşılmaktadır ki ev 1884’te inşa ettirilmiştir.

Kemah İlçesinde tespit edilen kitabeler, ekibimiz tarafından çözümlenmiş ve okunmuştur. Önceki bazı yayınlarda okunmuş olan kitabelerin tashihipleri

⁴³ Mehmet Kolak, 03.08.2014 tarihinde yapılan mülakatta bu bilgiyi ifade etmiştir.

yapılmış, doğru okumaları da metinleştirilmiştir. Kitabelerin dördü Arapça, biri Farsça, diğerleri ise Osmanlı Türkçesi ile tanzim edilmiştir.

Tâlik ve Sülüs'e yakın Nesih hatlı yazı karakteri kitabelerde kullanılan hatlardır. Özellikle bazı mezar taşları ile yapı kitabelerinde görülen Tâlik yazılar İstanbul üslubunu yansıtmaları açısından son derece önemlidir. Bu nedenle, bu güzel hatlı kitabelerin İstanbul siparişi olarak yazdırılıp Kemah'a getirildiği düşünülmektedir. Kitabelerin büyük çoğunluğu nesir olarak yazılmıştır. Bir kısım kitabeler, özellikle mezar taşları nazım şeklinde düzenlenmiştir. Tâlik dışındaki kitabelerde istif karmaşası ve harflerde bozukluklar görülmektedir. Özellikle yakın tarihli kitabelerin yağlı boya boyanması bazı yazılarda noktalama işaretlerinin kaybolmasına ve harflerin biçimlerinin değişmesine neden olmuştur. Bu da kitabelerin çözümlenmesini zorlaştırmaktadır.

Yapıların kimlikleri niteliğinde olan kitabelerin çözümlenmesi tarih, sanat tarihi ve yazıt bilimi açısından son derece önemli bir husustur. Bu nedenle mevcut kitabelerin titizlikle korunması, okunmuş ve anlamlarının bilgilendirme levhalarına yazılarak, ziyaretçilerin istifadelerine sunulması yerine getirilmesi gereken büyük bir hizmet olacaktır.

Kaynakça

- AKSÜT, A. Kemali (2013), *Erzincan Tarihi, Coğrafi, Toplumsal, Etnografik, İdari, İstatistikî İnceleme*, 3. Baskı, İstanbul.
- GÜNDOĞDU, Hamza- A. Ali BAYHAN-A. Murat AKTEMUR vd., *Kültür Varlıkları ile Kemah*, Kariyer Matbaacılık, Ankara, ty.
- ÖNKAL, Hakkı (1996), *Anadolu Selçuklu Türbeleri*, Ankara.
- ŞAHİN, T. Erdoğan (1985), *Anadolu'nun Tarihi Akışı İçerisinde (Siyasi, Ekonomik, Sosyal ve Kültürel Açidan) Erzincan Tarihi*, I, Erzincan Hayra Hizmet ve Dayanışma Vakfı Yayını, Erzincan.
- ÜNAL, R. Hüseyin (1968), *Monüments Salguçides de Kemah (Anatolie Orientale)*, Libraririe Orientaliste Paul Geuthner 12, Rue, Vavin, VI, Paris.
- TUNCER, O. Cezmi (1986), *Anadolu Kümbetleri*, I, Ankara.

